

¹ Т.Т. Далаева *, ² А.К. Нурғалиев

*т.ғ.к., академик Т.С. Садықов атындағы Қазақстан тарихы кафедрасының доценті
Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан*

E-mail: tenliktd@mail.ru

*Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Тарих және құқық институты
Дінтану мамандығының 2-курс магистранты*

E-mail: almatnurgaliyev@gmail.com

КИЕЛІ ОРЫНДАРДЫҢ ТАРИХИ ЗЕРДЕДЕГІ ДІНИ-ЭВРИСТИКАЛЫҚ МАҢЫЗЫ: «АРАСАН-ҚОРАСАН»

Аңдатпа

Жалпы ғылымда «киелі», «қасиетті» ұғымдары туралы дін феноменологиясы жан-жақты қарастырады. Дін феноменологиясы бұл ұғымдарды талдай келе, келесідей анықтамаларды береді. Киелі деп – Жаратушы тарапынан берілген немесе жасалған құндылық, яки іс-әрекет. Яғни, «киелі» – Құдайылық, құдыреттілік деген мағынаны береді. Ал «қасиетті» ұғымын, осы Құдайылық құндылықтарды, яки іс-әрекеттерді жүзеге асыруда пайдаланады. Әдетте бұл ұғымды діни салт-жоралғыларда, әдет-ғұрыптарда қолданады. Қасиеттілік көбінесе тазару, аластату рәсімі жасалынып жатқан кезде сипат алады, мысалы, дем салу, адраспанмен емдік өсімдігімен аластату секілді, т.с.с.

Мақалада «киелі», «қасиетті» ұғымдарының қазақ халқы үшін кең мағынаға ие екендігі туралы анықтама беріледі. Осының негізінде зерттеу жұмысы, Жетісу өлкесінің ерекше киелі жерлерінің бірі Алматы облысы Жамбыл ауданы Бесмойнақ ауылындағы «Киелі Арасан – Қорасан» мекенінің тарихын, зияратшылардың діни ғұрыптық зиярат ету жолдарын, ол жердегі бұлақ көздерінің сакралдылығын және емдік-сауықтырудағы маңыздылығын, туризмді дамыту-дағы алатын орнын, жалпы киелі мекен атауының зерттеу нәтижелерін ұсынады. Ғылыми әдебиеттерде Киелі Арасан мекені туралы, ондағы жер асты бұлақ көздерінің қасиеттері туралы деректердің жарыққа шығуы, осы мекеннің Қазақстанның өңіраралық, оның ішінде Жетісудың қасиетті нысандар тізіміне еніп, мемлекет тарапынан қорғауға алынуына зор ықпалын тигізді.

Кілт сөздер: Арасан, Қорасан, киелі, қасиетті, тарихи зерде, сакралды, минералды бұлақтар, үңгірлер.

¹ Далаева Т.Т. *, ² А.К. Нурғалиев

*¹к.и.н., доцент кафедрасы тарихы Қазақстанның им. ак. Т.С. Садықова
Қазақстанның педагогикалық университетінің атындағы Абай,
Республика Қазақстан, г. Алматы, E-mail: tenliktd@mail.ru*

*²Магистрант 2 курсы спец. «религиоведение» Институты тарихы және құқық
Қазақстанның педагогикалық университетінің атындағы Абай,
Республика Қазақстан, г. Алматы
E-mail: almatnurgaliyev@gmail.com*

РЕЛИГИОЗНО-ЭВРИСТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ САКРАЛЬНЫХ МЕСТ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ: «АРАСАН-КОРАСАН»

Аннотация

В спектре гуманитарных наук понятия «святое», «сакральное» подробно рассматриваются феноменологией религии. Феноменология религии, анализируя эти понятия, дает следующие определения в следующей аддикции: сакральное – это ценность (аксиология) или действие, данное или созданное демиургом. То есть сакральное может интерпретироваться как в категориях божественного, теистического, так и аксиологического, в том числе и при осуществлении деятельности. Обычно это понятие используют при описании религиозных обрядов, ритуалов и обычаев. Сакральность часто достигается при совершении обрядов очищения, искупления, иногда при лечебных практиках (с помощью адраспана) и в исцеляющих местах, одно из которых исследуется в настоящей статье.

Понятие «сакральное» имеют важное и интересное значение для казахского народа. Исследовательская работа представляет историю одного из уникальных сакральных мест Жетысу – «Сакральный Арасан-Корасан» в селе Бесмойнак Жамбылского района Алматинской области, места религиозного паломничества, лечебно-оздоровительного туризма и т.д. Сделана попытка проблематизировать народную этимологию его названия. Свойства подземных источников способствовали тому, что этот объект вошел в межрегиональный список сакральных объектов Казахстана, в том числе Жетысу (Семиречья), и был взят под защиту государством.

Ключевые слова: Арасан, Корасан, историческая память, святилище, сакральное, минеральные источники, пещеры.

¹*Dalayeva Tenlik, Nurgaliyev Almaty*

¹*Candidate of Historical Sciences, Associate professor of Abai KazNPU,
Republic Kazakhstan, Almaty.*

E-mail: tenliktd@mail.ru

²*Master's student of the 2nd year of the special «Religious studies» of the Institute of History and
Law*

*Kazakh National Pedagogical University named after Abai, the
Republic of Kazakhstan, Almaty*

E-mail: almatnurgaliyev@gmail.com

RELIGIOUS AND HEURISTIC MEANING OF SACRED PLACES OF MEMORY: «ARASAN-KORASAN»

Abstract

In general science, the concepts of "sacred" and "sacred" are comprehensively considered by the phenomenology of religion. The phenomenology of religion, analyzing these concepts, gives the following definitions. A saint is a value, or an action, given or created by the creator. In other words, it means sanctity, sanctity. And the concept of holiness is used in the implementation of these divine values, or actions. This concept is usually used in religious rituals and Customs. Sanctification is often characterized by the process of purification, removal, for example, exhalation, removal with a healing plant with adraspan, etc.

The article provides a definition of the broad meaning of the concepts of "sacred" and "sacred" for the Kazakh people. Based on this, the research paper presents the results of the study of the history of the sacred place "sacred Arasan – Korasan" in Besmoynak village of Zhambyl District of Almaty region, the ways of religious and ritual pilgrimage of pilgrims, the sacral nature of springs, their importance in healing and healing, their place in the development of tourism, the name of the sacred place in general. The publication in the scientific literature of information about the sacred

place of Arasan, about the properties of underground springs in it, contributed to the fact that this place was included in the list of sacred objects of interregional Kazakhstan, including Semirechye, and was protected by the state.

Key words: Arasan, Korasan, historical memory, sacred place, sacred, mineral springs, caves.

Кіріспе

Кең байтақ туған еліміздің қай өңіріне көз салсаң да аңыз-ақиқатқа толы қасиетті, киелі орындар жетерлік, мұндай жерлер халықтың тарихи жадында да өзіндік орнын алып жақсы сақланған. Тәуелсіздігіміздің 30 жылдық тарихында еліміздің киелі, қасиетті орындарын түгендеп, келешек ұрпаққа насихаттау жолында ауқымды істер атқарылып келеді. Солардың бірі, «Мәдени мұра», «Рухани жаңғыру» мемлекеттік бағдарламасы аясында еліміздегі тарихи-мәдени нысандар қайта жаңғыртылды.

Өзектілігі:

Қазақстанның Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық құжатында жалпыұлттық қасиетті нысандардың ерекшелігіне баса назар аударып келе, Елбасы өз сөзінде: «Қазақстанның қасиетті жерлерінің мәдени-географиялық белдеуі – неше ғасыр өтсе де, бізді кез келген рухани жұтандықтан сақтап, аман алып шығатын символдық қалқанымыз әрі ұлттық мақтанышымыздың қайнар бұлағы. Ол – ұлттық бірегейліктің басты элементтерінің бірі» - деп атап өткен болатын [1].

«Рухани жаңғыру» бағдарламасында екі бағыт - «Туған жер» және «Қазақстанның қасиетті географиясы» бағдарламалары аясында Қазақстан аймақтарындағы киелі жерлерді зерттеуге белсенді көңіл бөлінуде.

Мақсаты мен міндеттері:

Жетісу өлкесінің ерекше киелі жерлерінің бірі Алматы облысы Жамбыл ауданы Бесмойнақ ауылындағы «Киелі Арасан – Қорасан» мекенінің тарихын зерттеу мақсаты қойылған.

Міндеттері:

- ғылыми әдебиеттерде Киелі Арасан мекені туралы, ондағы жер асты бұлақ көздерінің қасиеттері туралы деректерді талдау;
- зияратшылардың діни ғұрыптық зиярат ету жолдарын атап өту;
- ол жердегі бұлақ көздерінің сакралдылығын және емдік-сауықтырудағы маңыздылығын қарастыру;
- туризмді дамытудағы алатын орнын, жалпы киелі мекен атауын зерделеу;

Материалдар мен әдістемесі:

Мақалада киелі мекен туралы жергілікті тұрғындар арасындағы аңыз әңгімелер, бұқаралық ақпарат құралдарындағы, өлкетану сабақтарындағы, сондай-ақ туристік ақпарат арналары арқылы таратылатын ақпараттар, сакрализациялаудың ауызша дәстүрі сынды бір-бірін толықтырып отыратын деректер қолданылды. Деректердің тағы бір түрі – емдік-сауықтыру ортасына айналған киелі жер туралы ел аузындағы аңыз, әңгімелер. Бұндай аңыз әңгімелердің айтылуы зерттеліп отырған Арасан – Қорасан атауының мағынасын ашу үшін өте маңызды. Этнографтар мен тарихшылар ежелгі және қазіргі мәдениеттерде «ойдың айшықты дәлелдерін» қалдырған мәдени нысандардың генеалогиясы мен эволюциясын бақылауға мүмкіндік беретін жеткілікті артефактілер мен жазбаша ескерткіштерді анықтады. Зерттеліп отырған Киелі Арасан-Қорасан мекеніне қатысты қызықты дерек оның қолданыстағы тілдік құралдармен халықтық этимологиясының түпнұсқа еместігі. Мұндағы маңызды әдіс – бұл бұлақ көздері туралы мифологеманы құрылымдық тұрғыда зерттеу.

Негізгі бөлім:

Қазақстан қоғамының тарихи жадында діни бірегейлік, ең алдымен, исламмен байланысты («діни кітаптар», авраамиялық діндер) кез келген этникалық топтан өзінің әлеуетті жақтау-шыларына дәстүрлі ашықтықтан түбегейлі ерекшеленетініне қарамастан, этнодифференциялау функциясын орындайды. Алайда, Ислам көбінесе мәдени, символдық

және кейде саяси капитал-дың ажырамас бөлігі ретінде, этноұлттық сәйкестіктің маңызды элементі ретінде көрінеді. Бастапқыда Ислам Қазақстан аумағына VIII ғасырдан бастап араб экспансиясының толқынымен бірге кірген. Орта ғасырлар мұнда діни ғимараттар мен мемориалдық кешендердің құрылысы-мен ерекшеленді, олардың сәулеті жергілікті және импортталған дәстүрлердің синкретикалық моделі болды. Жерлеу құрылыстары мен салттық-мемориалдық кешендердің арасында осы аймақ халқының материалдық мәдениетінде бейнеленген синкретизмнің үлгілері де жиі кездеседі. Материалдық іске асырылуына қарамастан, ислам діни идеялар, канондар, рәміздер, тыйым салу және мінез-құлық үлгілері жүйесі ретінде кең массаға таралды, оған догматикалық деңгейде еңбестен, "халықтық діндермен", жергілікті нанымдармен, мағыналар мен практика жүйелерімен біріктіріліп, "халықтық исламды" құрады. Исламмен халықтық өзара әрекеттесуді жандандыратын ойлау механизмдері мен алгоритмдері фольклорлық ойлау заңдылықтарына сәйкес жұмыс істеді және жұмыс істейді, ең догматикалық исламда семиттік демонологияның кейіпкерлері заңды түрде өмір сүреді және әрекет етеді.

Талқылау:

Қазақстан тарихнамасының дискурсы (посткеңестік өңірге тән сценарий), Қазақстан аумағындағы діндер туралы сөз қозғағанда, ежелгі заманнан бері бейбіт сүйгіш діндер қатар өмір сүріп, бірін-бірі толықтырып, өзара байытып келе жатқанын растай отырып, қазіргі заман-ғы толерантты пост-секулярлық қоғамды сипаттаудың үлгісін өткенге аударып, анахронизмге жол береді. Мұнда айта кету керек, дін ілім немесе өзіндік космологиясы, теогониясы, әлеумет-тік моделі, нормативтік каноны және т.б. бар идеялардың қалыптасқан тұтас жүйесі ретінде. анықтама бойынша, оған қайшы келетін барлық басқа модельдерді жоққа шығаруға болмайды, әйтпесе оның шекаралары бұлыңғыр болады және өз жақтаушыларын бақылауды жоғалтады.

Егер заманауи дәуірдің постсекулярлық мәдениетінде, секулярлықтың өтпелі кезеңін жіберіп алған онтологиялық деңгейде дін этиканың монополисі болса, мұндай монополизацияның генезисін әмбебап құбылыс ретінде қысқаша сипаттау қажет. Архаикалық қоғамдарда дін (оның алғашқы формалары, мифопоэтикалық идеялары, сиқырлы праксис) өмір сүру мен әл-ауқаттың прагматикалық мақсатымен қоршаған шындықпен диалог әдісі болып табылады (аң аулау, ауруды емдеу, сәтті босану, құнарлылық рәсімдері, күнтізбелік рәсімдер арқылы әлемдік тәртіпті сақтау). Осы мақсатта мифологияға сәйкес құрылған, адамға ең қарқынды экзистен-циалды кернеу нүктелерінде көмектесетін символдық жүйелер мен тыйым салу жүйелері жасалады. Сонымен, архаикалық діни жүйелер абстрактілі нормативтік канонға емес, архаика-лық микро және макрокосмос ғаламының табиғи тәртібіне жүгіну арқылы адам тағдырын басқарады, өйткені "бұл жақсы немесе жаман болғандықтан қажет". Бұл діни қызметкерлердің аппараты білім мен шындықты басқаруға діни монополияны қолдана отырып, дамып келе жатқан мемлекетпен үйлескенге дейін жалғасады, уақыт өте келе қоғамның моральдық өмірін реттеуге айналады. Осылайша, қазақ қоғамындағы постсекулярлық дәуірдегі дін туралы айтқанда, біз біріншісінің болу мүмкіндігін айқындайтын мәдениет мәтінімен және контекстпен сөйлесеміз.

Қазақ халқының тұрмысында «қасиетті», «киелі», сөздерін жиі кездестіруге болады. «Киелі», «Қасиетті» ұғымдарының діни феноменологияда алар орны жоғары. Бұл ұғымдардың халықтың санасында құдіреті мол ғажайыпқа толы құбылыс болып қалыптасуы ата-бабаларымыздың өздерінің тұрмысында биік деңгейге көтеріп жоғары бағалап атадан балаға мирас болып қалыптасуы. «Киелі», «қасиетті» ұғымдары көшпенді ғұмыр кешкен қазақ халқының тұрмысын-да, салтында үлкен мәнге ие болған. Мәселен, киіз үйге қатысты: «киелі шаңырақ», «киелі босаға», «киелі бесік»; дәстүрлі музыкалық аспаптар: қобыз, домбыра, асатаяқ, т.б. киелі деп төрге іліп қою; шаруашылықта: киелі жануар; аңшылықта: «киелі аң»; табиғатта «қасиетті жер», «қасиетті тау», «қасиетті жер» деген ұғымдарды әрдайым қастерлеп бағалап отырды. Бұл ұғымдар сол көне уақыттан бері қалыптасып өз маңыздылығын жоймай бүгінгі күнге дейін жетіп отыр. Оның дәлелі бұл ұғымдар табиғатымыздағы жер-су атауларына, өсімдіктер мен жануарларға да қатысты қолданылып

келеді. Әсіресе, табиғат құбылыстарынан пайда болған ерекше жерлерді сол жердің табиғи ерекшелігіне, құпияға толы тылсым сырына, көнекөз қария-лардың айтып кеткен аңыз-әңгімелеріне байланысты киелі жер деп таныған. Көшпелі тұрмыс кешкен қазақ халқы қасиетті жерлердің қадірін біліп, сол жердің аса ерекше құдыреттілігіне қарап деніне шипа, жанына тыныштық іздеп сиынып көптеген діни рәсімдерді орындап құрбандық шалып отырған. Өздерінің ата кәсібіне айналған мал шаруашылығымен айналысқан ата-бабаларымыз мұндай жерлердің басына, маңайына мал басын жібермей, тапталмай, қастерлеп бүгінгі ұрпаққа аманат етіп сақтап келді. Басына іс түскенде, қауіпті бір пәлеге тап болған адамдар киелі жерлердің басына барып құрбандық шалып сол жерге түнейді. Ата-баба әруағына тағзым етіп, Құдайдан медет сұрайды. Мұндай жерлерді адамдар өздерінің қолдаушысы, құт-қарушысы ретінде қарайды. Туған жердің топырағын қастерлеп кие тұту қазақ халқының дүниетанымында ерекше жоғары мәнге ие. «Туған елдей ел болмас, туған жердей жер болмас», «Туған жер тұғырың» деген ұлағатты сөздерді келешек ұрпақтың өскен жерінің киелілігін, қасиеттілігін бағалап өтсін деген мағынада айтып өткен.

Жазушы, журналист Есболат Айдабосынның «Арасан» тақырыбындағы эссесінде киелі жер туралы: «Арасан – Алатаудың батыс сілемдерінің бірі, бір-бірімен қол ұстасып жатқан Суықтөбе мен Қоңыртөбе тауларының түйісен тұсында орналасқан шипалы бұлақ». Қазақстан энциклопедиясында «Жаманты қайнарлары» деген атаумен енген [2]. Бұл киелі мекен Жаманты өзенінің жағасында орналасқандықтаннақты географиялық атауы «Жаманты минералды бұлақтары» деп тікелей байланыстырып отыр. Осы өңірдегі Әліби Жангелдин атындағы орта мектептің тарих пәнінің оқытушысы, Жамбыл ауданының үздік тарихшысы, өлкетанушы Жанұзақ Нұқановтың пікірінше: «Киелі мекеннің бір тылсым құпиясы бар. Бұл жерге көбінесе бала көтере алмай жүрген жандар келеді. Киелі жердегі судың, ол жердегі таза ауаның әсерінен, жалпы бұл мекеннің қасиеттілігі тұрғысынан көп адамдар нәрестелі болып жатады. Оның бір дәлелі ретінде осы өңірден «Киелі Арасанға барып нәрестелі болдым деген апа-аналарымызды кездестіруге болады» дейді. Ш.Керім, А.Альмухаметов мақалада [7, 25 б.] Қорасан атаға байланысты хикаят жанрының өзіндік агиологиялық сипаты әулиенің киелілігінің маңызды құрамды бөлшегі ретінде сақралдықты қалыптастыруға септігін тигізетіндігін көрсетеді.

Зерттеу нәтижесі:

Киелі Арасан-Қорасан мекені

Көшпелі мәдениеттегі негізгі трансформациялық белгі «жеті ата» жүйесі. Бұл жүйенің бастапқы құрылымы – проективтік жазықтықпен немесе кеңістікті модельдеу көрінісімен біріктірілген дамудың уақытша түрі ретінде түсіндіріле отырып, көшпелі қазақ қауымы туралы ақпарат берудің, оны сақтаудың өзегі «ата қоныс» болып табылады. Қазақ мәдениетімен кодтау шеңберіндегі семиосфера қағидаттарының пайымдауы «жетіата» + «ата қоныс» құрылымдық-символикалық кеңістіктік концептінің «ойлаушы құрылым»- өндіруші құрылым және өзінің «нысандарын» жасауға қабілетті көлемді табиғатынан туындайды.

Әрбір адам баласы өзінің туған елінің, жерінің қадыр-қасиетін түсініп, биік деңгейде бағалауы қасиетті де киелі жерлерді анықтаудың түпкілікті мәні болып табылады. Өзінің сұлу табиғатымен талайды тәнті еткен еліміздің қасиетті де киелі өлкелерінің бірі Жетісу өлкесі екені баршамызға аян. «Жер жәннәты Жетісу» деген ұғым бұл өлкенің сұлу табиғатын ғана емес, киелі, қасиетті жер екенін дәлелдейді. Жетісу жеріндегі тылсым құпияға толы, аңыз-ақиқаты аралас киелі жерлердің орны ерекше. Сондай киелі жерлердің бірі – Киелі Арасан-Қорасан мекені. Бұл киелі мекен Алматы облысы, Жамбыл ауданы Бесмойнақ ауылынан 5-7 шақырым күн батысқа қарай тау шатқалының аңғарларында орналасқан. Жергілікті тұрғындардың сана-сында бұл қасиетті жер – «Киелі Арасан-Қорасан» деп аталып кеткен. Осы өңірдің тұрғындары үшін бұл жер өзінің емдік қасиеті бар жер астынан шығып жатқан бұлақтарымен ерекше. Қазақстанның көптеген өңірлерінде «Арасан» деген атаумен белгілі емдік қасиеті мол түрлі жерасты бұлақ көздерін кездестіруге болады. Алматы облысындағы емдік табиғи киелі орындардың қатарына халық қастерлейтін 700 жылдан асқан (Панфилов ауданы) «Әулие ағаш», «Мазар терек» (Ұйғыр ауданы) киелі тоғайлары, «Найзатапқан

арасаны», Кербұлақ ауданындағы «Шиырбай бастаулары» (Кербұлақ ауданы), «Әулие бастау» (Көксу ауданы) Іле ауданындағы «Әлмерек ата бастаулары» т.с.с. шипалы бұлақ көздерін жатқызуға болады [3, 1 б.].

«Арасан» сөзінің мағынасы Арасан (моңғ. аршан – бұлақ), шипалы су – емдеуге қолданылатын жылы жер асты су көздері. Арасан сулары асқазан ауруларын емдеуге пайдаланылады. Арасан сулары, негізінен жанартаулы жерлерде, артезиан алаптарында пайда болады. [4,421 б.]

Арасан атауы жоғарыда аталған халықтың санасындағы киелі, қасиетті ұғымдарымен сабақтас болып келеді. Тау шатқалында орналасқан киелі Арасан-Қорасан мекені осындай емдік қасиеті бар шипалы бұлақтарға толы. Әр бұлақ бірі-бірінен салқын, жылылығымен, дәмімен ерекшеленіп тұрады. Жаугершілік заманда жаудан жараланған әскер жасағы сол жерге барып шипа табатын болған деседі. Киелі мекенге келетін адамдардың басым көпшілігі табиғи қасиеттілігімен ерекшеленген жер астынан шығатын осы бұлақтармен, бұлақ басындағы саз балшықтармен өздерінің денсаулығын жақсарту үшін келеді. Бұл жерге келген халықтың минералды бұлақтармен өз ағзаларын емдеумен қатар өздерін рухани жағынан да тазартады. Қарпайым халықтың ойлауы бойынша бұл жерде айғайлап дауыс көтеруге, бейә деп сөздер айтуға, кереғар іс-әрекеттер жасауға болмайды. Бұл жерге жандарына тыныштық, ем іздеп келген адамдар діни рәсімдерді де орындайды. Яғни құран бағыштап, намаз оқып, құрбандық шалады.

1-сурет. Киелі Арасан мекеніндегі жер асты бұлақ көздері
[//el.kz/news/puteshestviepage/arasandagi_akisiz_demalis_zhamanti_mineraldi_sui/](http://el.kz/news/puteshestviepage/arasandagi_akisiz_demalis_zhamanti_mineraldi_sui/)
(қаралым уақыты: 15.05.2021ж.)

Белгілі ғалым, дінтанушы А.К. Муминовтың «Родословное древо Мухтара Ауезова» атты, ғылыми еңбегінде «Қасиетті жерлерде, бұлақ бастарына балықтар, кесене ішінде өмір сүретін көгершіндер, оның айналысына өскен ағаштар болады. Оларға қол жұмсауға, ұруға немесе өлтіруге болмайды. Оларға кері іс-әрекет жасағандарды сол жердің киесі ұрады, қарғысқа ұшырайды, жаман іске ұрынады, болмаса аяқ астынан қайтыс болады» – деп киелі жерлердің ерекшелігіне тоқталып анықтама берген [5, 123 б.]. Бұл көптеген киелі жерлерге тән құбылыс. Дәл осы айшықты сипаттама киелі Арасан-Қорасан бұлақтарының басында да кездесетіні қызықты дерек. Жергілікті тұрғындардың, шырақшылардың айтуынша киелі Арасан жеріндегі бұлақтардың басында да «тәжді жыланның кейбір адамның көздеріне көрінуі ол жердің қасиетті, құдіретті жер екенін айғақтайды. Бұл жерге зиярат етіп келушілер тәжді жылан осы жердің қорғаушысы деп түсінеді. Көздеріне тәжді жылан көрінгендер оған

қол тигізбейді. Тіпті, оны көрген адамдар «өміріміз ұзақ болады, тек жақысылықта боламыз» деген жақсы ойларға тоқталады. Киелі жерлерде орын алатын бұндай оқиғалар желісінің ел аузында аңыз-әңгімеге айналып ұрпақтан ұрпаққа жетіп отыруы киелі жерлердің қалыпты түрде сақталуына, жердің өзін-өзі қорғауына түбегейлі негіз болады. Мұндай жерлерге адам баласы ешқашан қиянат жасай алмайды. Сонымен қатар, ел аузында айтылатын аңыз-әңгімелер, тылсым құбылыстар киелі, қасиетті жерлердің шартарапқа кең танылуына зор ықпал етеді.

2–сурет. Киелі Арасан мекеніндегі үңгір
(мешіт)/ kozhal.ar.kz/2019/7347-arasan-qorasan-auliege-ziyarat
(қаралым уақыты: 15.05.2021ж.)

Жетісудағы Қорасан түсінігі

Дәстүрлі дінді жеке бастарының табыс көзіне айналдырып, халыққа жалған ақпарат беріп, адастыратындар киелі мекенге де зияндарын тигізбей қоймады. Бұл жердегі Арасан атауымен қатарлас айтылатын Қорасан атауы да бар. Киелі мекенге зиярат етушілердің бастаушысы болып келетін арнайы ағымдар болған. Мәселен, «Ақ Жол», «Ата жолы» сынды халықты адастыратын арнайы топтар ел арасына «Арасан деген ата, Қорасан оның бауыры, екеуі де әулие емші адамдар болған, бұл жер олардың жерленген жері» деп жалған ақпарат таратып, біраз халықты әбігерге салып келеді. Алайда жергілікті ауыл ақсақалдары мен ауыл тұрғындарының айтуынша бұл өңірде Қорасан деген рудың немесе Қорасан есімді әулие емші адам өмір сүрмегенін айтады. Қорасан атауы туралы Ғ.Мүсіреповтың «Ұлпан» повесінде төмендегідей нақты сипатталады: «Балаларын жерлеп қайтқан күні кара шешек Еснейдің өз денесіне де қаптап білініп келеді екен. Шілденің қайнап тұрған ыстық кезі еді. Өр көкірек батыр адам басқаларда жоқ ірі мінез көрсетті. Атына міне салып қозыкөш жердегі «Әулие сор» атанған тұзды көлге тыржалаңаш секіріп кетті. Артынан келген адамдарға осы араға үй тіккізуге, сусын әкелуге бұйрық берді де суы жылы сор көлге күні-түні шомыла берді, шомыла берді. Қорасан шық-қанда дуылдап қыштитын денені қасымауға шыдады. Бақсы-құшнаштарды да маңайына жолат-қан жоқ. Сордың суында қорасанға дауа болғандай қандай қасиет бар, оны ешкім білген емес, әйтеуір Есней бар денесіне бармақтай-бармақтай кара таңба түссе де аман қалды». [6, 9 б.]

Демек «қорасан» адам денесіне шығатын жараның бір түрі деуге толық негіз бар. Себебі «Арасан» бұлақтары, ол жердегі саз балшықтар тері ауруларын бірден жойып жіберетінін осы жерге зиярат етіп, ем іздеп келушілердің де пікірі дәлелдейді. Арасан емдік қасиеті мол жер астынан шығатын бұлақ көздері. Ал «Қорасан» атауы ол адам терісіне шығатын қышыма аурудың бір түрі болуы әбден мүмкін. Бұл киелі мекеннің ел аузында «Арасан-Қорасан» деп аталуына жоғарыда келтірілген деректер дәлел бола алады.

Халықтың таным түсінігіде үңгірлердің де алатын орны ерекше. Көптеген тылсым құпияға толы, сыры ашылмаған қасиетті жерлер үңгірлермен де танымал. Түрлі табиғи құбылыстардың әсерінен пайда болған үңгірлер тау шатқалдарында, таудың етегінде орналасады. Ерте кездерде адамдардың тұрақты мекені болған үңгірлер әр түрлі болып келеді. Бірінің ішінде тамшы бұлақ көздері болады. Кейбірінің ішінде адам баласының тіршілігін бейнелейтін адамдардың, жануар-лардың, аңдардың үңгір қабырғаларына қашалған суреттерін байқауға болады. Үңгірлер құпияға толы түрлі пішінде болады. Кейбірінде адамның үңгірге кіруіне кедергі келтіретін түрлі форма-дағы тастар, дененің өтуіне кедергі келтіретін қуыстар болады. Кейбір үңгірлер кең болып келеді. Құпияға толы үңгірлер көп зерттеуді қажет етеді. Ерте кездерде адамдардың тұрақты қонысы қызметін атқарған үңгірлерді ата-бабамыз бүгінгі күнге дейін қасиетті нысан ретінде бағалап келеді. Арасан-Қорасан мекенінің тағы бір ерекшелігі өзен жағасынан жетпіс метр биік-тікте шатқал бүйірінде орналасқан үңгір. Жергілікті шырақшылар бұл үңгірді зиярат етіп келу-шілерге тау шатқалында орналасқан мешіт деп таныстырады. Қасиетті жерге ем іздеп зиярат етіп келушілер үңгірге кіру үшін арнайы сатының көмегімен көтеріліп, одан ары үңгір ішінен қазыққа бектіліп байланған арқанның көмегімен шығады. Арқанмен көтерілгенде адамның үңгірге кіруіне кедергі келтіретін екі тастың ортасынан өту өте қиын. Бұл жердің бір ерекшелігі төбедегі алып тасты адамның үңгірге өтер тұсында кішкентай ғана тастың ұстап тұруы. Келуші-лерді осы табиғи ерекшелік таңқалдырады. Бұл тау көшкінінен пайда болуы да ғажап емес. Үңгір ішінде адам алақандарының, тізелерінің іздері және қабырғаларда суреттер бейнеленген. Бұл бейнелер осы жерде адамдардың Құдайға құлшылық жасайтын шағын мешіт қызметін атқарғанын дәлелдейді. Шипалы бұлақтары бар тау шатқалында орналасқан бұл үңгірге үңгір ішінде Құдайға құлшылық жасап, намаз оқып түнейді.

Қорытынды

Бүгінгі күні бұл киелі жердің құпиясын ашып танысу үшін денсаулықтарына шипа іздеп келушілердің қатарынан ел тұрғындарын ғана емес, сонымен қатар Жетісу жеріне келетін шетелдіктерді де көптеп кездестіруге болады. Көбінесе көршілес Қырғызстан, Ресей мемлекеті-нен зиярат етіп келушілер көптеп кездеседі. Әрине, бұл жерге келушілер үшін ешқандай да қонақ үй, адамдардың түнейтін орындары қарастырылмаған. Келушілер өзен жағасына тігілген арнайы маталы шатырларда, сол жердегі бастырмаларда жатады. Бұл бастырмаларды осы жерге ем іздеп келіп жазылған адамдар өз қаражатына салып берген. Бұндай орындардың болуы бүгінгі дамыған заманда адамдар үшін ыңғайлы деуге мүлдем келмейді. Келушілер үшін ең маңыздысы бұл киелі жердің емдік қасиетке ие жер асты бұлақтары, саз балшығы, құпияға толы үңгірі, сұлу табиғаты маңызды болып табылады. Ұлттық мақтанышымызға айналған барша адам баласының денсаулығы мен рухани жан дүниесіне азық болатын еліміздегі осындай Киелі Арасан мекенінің атауының дұрыс аталуы Қазақстанның жалпыұлттық қасиетті нысандарының ерекше бағаланатын табиғи мұра ескерткіштері қатарына қосылып, сакралды және емдік-сауықтыру туризмін дамыту мақсатында пайдалану қасиетті нысанның халық санасында ерекше маңыздылығы арта түсуіне зор мүмкіндік береді. Зерттелінген қасиетті нысанның атын шығаратын халықтық этимологиялық эрекеттері тарихи сананың және тері ауруынан (қорасан) пайда болатын бастапқы атауды ығыстырудың жарқын мысалы екенін атап өткен жөн, біз көрсеткен дерекзаттардың нәтижесінде адамдар аталған ауру түрлерімен емделу үшін келеді.

Мақала «Қазақстанның қазіргі заманғы тарихнамалық дискурсындағы тарихи жадының бірегейлігі мен поэтикасы» тақырыбындағы ішкі ғылыми жобасы аясында дайындалды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» [Электронды ресурс] // https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya; (Қаралым уақыты: 14.04.2021ж.)
2. Айдабосын Е. «Арасан» [Электронды ресурс] // <https://alauinform.kz/2025/>; (Қаралым уақыты: 22.04.2021ж.)
3. Селим Л., Токпанов Е.А., Кыдырбаева А.Т. «Алматыоблысындағы табиғи емдік киелі орындардың ортақ белгілері» [Электронды ресурс] // zhetysu.edu.kz/wp-content/uploads/2021/03/%D0%92%D0%95%D0%A1%D0%A2%D0%9D%D0%98%D0%9A-%E2%84%96294-2020.pdf; (Қаралым уақыты: 27.05.2021ж.)
4. «Қазақстан» Ұлттық энциклопедия./ Бас ред. Ә.Нысанбаев. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998. – 720 б.
5. Муминов А.К. «Родословное древо Мухтара Ауэзова». – Алматы: «Жібек жолы». 2011 г. – 123 с.
6. Мүсірепов Г. «Ұлпан» повесть. [Электронды ресурс] // <https://kitap.kz/book/>; (Қаралым уақыты: 14.06.2021ж.)
7. Керім Ш., А. Альмухаметов Укаша ата мен Қорасан ата туралы хикаяттар // ал-Фараби атындағы ҚазҰУ Хабаршысы. Дінтану сериясы. – 2021. - №2 (26). – 25-32 бб.

References:

1. N.A. Nazarbayev «Bolashakkabaqdar: rukhani zhangyru» [Looking into the future: spiritual modernization] [Electronic resource] // https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya; (date of application: 14.04.2021) [in Kazakh]
2. Aidabosyn E. «Arassan» [Arassan] [Electronic resource] // <https://alauinform.kz/2025/>; (date of application: 22.04.2021) [in Kazakh]
3. Selim L., Tokpanov E.A., Kydyrbayeva A.T. «Almaty oblysyndagy tabigi emdikkieli oryndardyn ortak belgilery» [Common symptoms of natural healing holidays in Almaty region] [Electronic resource] // zhetysu.edu.kz/wp-content/uploads/2021/03/%D0%92%D0%95%D0%A1%D0%A2%D0%9D%D0%98%D0%9A-%E2%84%96294-2020.pdf; (date of application: 27.05.2021) [in Kazakh]
4. Ultykecyclopedia «Kazakhstan»./ Chief Ed. A. Nysanbayev Almaty, main editorial office [Kazakhstan national encyclopedia]" 1998. - 720 pages [in Kazakh]
5. Muminov A.K. «Rodoslovnnoe drevo Mukhtara Auezova». Almaty, «Zhibek zholy». 2011. – 123 p. [in Russian]
6. Musirepov G. «Ulpan» [Ulpan] novel. [Electronic resource] // <https://kitap.kz/book/>; (date of application: 14.06.2021) [in Kazakh]
7. Sh. Kerim, A. Almuhametov Ukashaatamen Qorasanataturalykh qayattar (Stories about Ukasha Ata and Khorasan Ata) // Bulletin of Al-Farabi Kazakh National University. Religious Studies Series. - 2021. - №2 (26). - pp. 25-32.